

ДЖЕРЕЛА ГЛОБАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ПОЛЯРИЗАЦІЇ ГЛОБАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті проведено аналіз і опис джерел зростання соціальної нерівності, основним з яких, як наголошується, є інформаційно-технологічна революція. Запропоновано шляхи подолання поляризації суспільства, що зводяться до трансформації існуючого світового політичного порядку, який породжує обмеження розвитку світової периферії.

Сучасний глобальний соціальний порядок постіндустріалізму має в своїй основі глибоку й зростаючу соціальну нерівність, яка все реальніше загрожує самому існуванню цього порядку, однак водночас є неодмінною, природною його рисою. Виступи противників глобалізації, акції міжнародного тероризму переважно пов'язані саме з невдоволенням існуючою глобальною соціальною нерівністю, тому дослідження її джерел і шляхів подолання її загроз, що є метою даної статті, має високу актуальність і практичну соціальну значимість. Ці проблеми сьогодні привертають увагу дослідників постіндустріалізму й глобалізації, серед яких слід виокремити В. Л. Іноземцева, О. І. Неклессу, А. І. Уткіна, І. Валлерстайна, А. Тоффлера, Л. Туроу.

Головним джерелом зростання глобальної соціальної нерівності є інформаційно-технологічна революція, що спричинила нинішню хвилю глобалізації. У країнах-лідерах глобалізації спостерігається стійка тенденція до заміщення товарно-матеріальних запасів інформацією, а основних фондів - знаннями. Зростання ролі й кількості висококваліфікованих фахівців у структурі робочої сили, зростання чисельності наукових працівників, зокрема збільшення частки магістрів і докторів наук порівняно з часткою бакалаврів у розвинених постіндустріальних країнах, позитивно впливає на рівень соціально-економічного розвитку, підсилює їхню глобальну конкурентоспроможність. Одночасно ці процеси суттєво впливають на соціальну реструктуризацію суспільства, оскільки володіння знаннями стає підвалиною соціального розшарування. Окрім позитивних наслідків для економічного росту, це має суттєві негативні наслідки для соціальної стабільності.

Постіндустріальні країни-члени ОЕСР, які становлять менше 1/10 частини населення пла-

нети, орієнтуються на дохід у 80 тисяч доларів на душу населення на рік, тоді як цей показник для 85 % населення Землі не досягає навіть 3 тисяч доларів. Спеціалізовані установи ООН розраховували, що в 1960 р. багатство 20 % найбагатшої частини світового населення у 30 разів перевищувало майно 20 % найбідніших людей світу, тоді як наприкінці XX століття це співвідношення досягло рівня 78:1. Для порівняння: цей розрив становив у 1900 р. 3 : 1, у 1913 р. - 11:1. Загалом за останні 15 років дохід на душу населення знизився більше ніж у сотні країн світу, а споживання на душу населення - у більш ніж 60 країнах. У таких умовах показово, що лише за три роки (1995-1998) дві тисячі найбагатших людей планети подвоїли (!) власне багатство, довівши його загальну суму до одного трильйона доларів, що перевищує сукупний ВВП усіх найменш розвинених країн. Сподівання на зближення полюсів багатства й бідності так і залишилися мріями.

Країни, фінансові ресурси яких вкрай обмежені (зокрема через нееквівалентний обмін і механізми переливу світового доходу) і які змушені стримувати соціальну напругу в суспільстві, витрачаючи левову частину національних бюджетів на підтримання фізичних умов існування і стабільності власних режимів, не мають можливості інвестувати випереджаючий розвиток освіти й науки, які є ключовим чинником прориву в постіндустріальний світ. Для них немислимими є показники розвинених країн з витрат на освіту - наприклад, у Фінляндії та Новій Зеландії вони становлять більше 7 %, у Швеції та Данії - більше 8 % ВВП. Але саме від підвищення рівня освіченості робочої сили залежить зростання національного доходу. Виникло замкнене коло, розірвати яке менш розвинені країни нині не здатні, а в міру зростання їхньої відсталості ця здатність

ще більше обмежується. Існування замкненого кола зумовлює інтенсивні процеси «втечі» інтелектуального капіталу та його носіїв, що збільшує розрив у рівні й темпах розвитку між двома полюсами світової системи.

Більше того, лідери глобалізації намагаються створити уявлення про те, що «втеча мізків» взагалі не становить загрози національній безпеці, бо розвиток інтелекту начебто не визнає національних кордонів, і кожна держава буде мати змогу користуватися результатами інтелектуальної праці; головне ж - створити належні умови для неї, а для цього найбільш придатні саме високорозвинені країни. Це є прикладом примітивного мислення, яке не враховує головного: поперше, втеча інтелектуального капіталу зменшує глобальну конкурентоспроможність держави, подруге, далеко не завжди високі технології та інші «ноу-хау», розроблені тими ж емігрантами з пострадянських країн на Заході, стають «доступними для всього світу» - як правило, трапляється навпаки. Взагалі в міру зменшення нашого інтелектуального потенціалу прогресує падіння шансів на прорив у постіндустріальний світ. Це є очевидним, тому нехтування небезпекою загрожує увічненням нашої відсталості й «другосортності».

Нарешті визнано, що «зараз глобальні можливості розвитку між країнами і людьми стають все більш нерівномірними і соціально несправедливими» [1, 567]. Сьогодні світова економіка дедалі більше поляризується, економічна активність і відповідні прибутки концентруються у трьох десятках ключових країн, переважно членів ОЕСР. Приєднання до світової ринкової системи постсоціалістичних країн, а також таких відсталих країн, як Мадагаскар або Нігер, не покращило їхнє економічне становище, а лише збільшило маргінальність, що було визнано в доповіді ООН «Про розвиток» за 1999 рік. Очікується, що маргіналізація бідних країн і незаможного населення набиратимуть обертів, якщо не будуть створені адекватні регулятивні норми й механізми управління глобалізаційними процесами.

Зрозуміло, що в умовах обмеженості планетарних ресурсів неможливо «наздогнати й перегнати» постіндустріальні суспільства за рівнем споживання. Питання стоїть про забезпечення для менш розвинених в економічному й технологічному плані країн гідних умов існування, про зниження рівня глобального соціального напруження, викликаного зростанням прірви між багатством і бідністю не лише в окремих краї-

нах, а й у планетарному масштабі. Насамперед необхідно попередити відтік інтелекту, бо саме це є умовою вирівнювання показників розвитку центру й периферії. На відміну від постіндустріального світу, в інших країнах немає проблеми надмірного відриву інтелектуального класу за рівнем багатства від інших верств суспільства. Навпаки, існує проблема несправедливої оплати інтелектуальної праці.

Загалом, у світовому масштабі зберігається суттєвий розрив в оплаті праці між постіндустріальними країнами та рештою світу, що досягається шляхом контролю за міграційними потоками. За умов вільної торгівлі товарами це означає монопольну реалізацію ренти на місцезнаходження осіб найманої праці: якщо людина живе в розвиненій країні, то цього достатньо, щоб за одну й ту ж працю одержувати у 10-20 разів більше від тих, хто живе у слаборозвинених країнах. На думку В. І. Кузнецова, це є чинником зниження ефективності економічної діяльності через порушення умов вільної і чесної конкуренції [2, 144].

Результатом монопольної змови зацікавлених постіндустріальних країн, спрямованої на обмеження науково-технічного прогресу в інших країнах світу, стали правила обов'язкового ліцензування передачі технологій, тобто порядок реалізації інтелектуальної та технологічної ренти. З іншого боку, зберігається практика обмеження імпорту в розвинені країни продуктів галузей з високою трудомісткістю, таких як одяг, взуття, електроніка; спостерігається загальна тенденція зниження цін на сировину (за винятком ринку нафти). В умовах зниження конкурентоспроможності продукції менш розвинених країн цей технологічний неокolonіалізм суттєво погіршує їхні соціально-економічні позиції, посилює рівень зовнішньої залежності, зокрема призводить до зростання зовнішньої заборгованості.

Насамперед цьому сприяє швидке зростання відкритості національних господарств цих країн: з 1985 по 1995 рр. індекс відкритості (середньорічний темп приросту експорту товарів і послуг мінус темп приросту ВВП) у країнах Африки південніше Сахари склав 0,9 %, в країнах Близького Сходу та Північної Африки, як і в країнах Латинської Америки - 4 %, в країнах Південної Азії-4,1 %, Східної Азії-4,9 % [3, 204]. Економічна відкритість периферійних країн використовується постіндустріальним світом відверто у власних інтересах, на користь чого працює політичний клімат постбіполярної епохи. Захід, передусім

єдина наддержава, вважає, що вже немає політичної потреби в минулих обсягах здійснювати допомогу відсталим країнам. Показово, що вища точка в обсягах цієї допомоги була досягнута в 1991 р. Так і залишилася нереалізованою ідея довести рівень допомоги бідним країнам до 1 % ВВП розвинених країн. Наприкінці 1990-х рр. цей показник складав для Франції - 0,48 % ВВП, для Німеччини - 0,33 % ВВП, для Великобританії - 0,27 % ВВП, для Японії - 0,2 % ВВП, для СІЛА - 0,12-0,08 % ВВП [4, 148].

Активність міжнародних організацій, зокрема, проголошення ООН 1997-2006 рр. новою Декадою боротьби з бідністю, проведення під егідою ООН серії конференцій на найвищому рівні у 1990-х рр., таких як Всесвітній самміт в інтересах соціального розвитку в Копенгагені в березні 1995 р., на цьому тлі залишається переважно обмеженою, пропагандистською спробою привернути увагу глобальних гравців до проблем зростання глобальної соціальної нерівності та її небезпечних наслідків.

Реальність полягає в тому, що у світі виникає антагоністична соціальна структура, яка стає джерелом глобальних загроз соціальній безпеці. Неможливість реалізувати життєво важливі цілі, пов'язані з пристосуванням до умов, що змінюються, мобілізує представників «глобального гетто» на акції соціального протесту, які потенційно мають тенденцію до глобалізації своїх найгостріших форм. За великим рахунком, міжнародний тероризм у своїй основі має саме соціальну невдоволеність, викликану неможливістю реалізувати потреби виживання й безпечного розвитку для величезної маси населення, зокрема ісламського світу, де наявність значного ресурсного потенціалу і зростаючого молодого населення поєднується з глобально-інституціоналізованою обмеженістю можливостей соціально-економічного розвитку, нерівноправним положенням у глобальній соціальній структурі.

Тут слід відзначити, що значне зростання економічної та соціальної нерівності спостерігається також усередині постіндустріального світу. Нова еліта постіндустріалізму все більше відокремлюється від мас власного суспільства. Інтелект, який стає уособленням багатства, глобалізує свої можливості, тоді як можливості виживання й самореалізації для низькокваліфікованих працівників обмежені національними і навіть більш жорсткими бар'єрами. Це породжує відчуття єдності між вищими верствами суспільств центру й периферії світової системи при збе-

реженні роздільності нижчих верств світового суспільства.

Основу цього феномену складає глобалізація багатства і локалізація бідності. «Індекс бідності показує, що кожен перший з восьми громадян у найбагатших країнах відчуває тенденцію до зростання масштабів такого зла, як зростання соціальних проблем, що виражається в його довгостроковому або хронічному безробітті, низьких доходах, які є нижчими за національну межу бідності, відсутності фінансових можливостей для придбання житла, а особливо у різкому подорожчанні освіти як засобу майбутнього професійного і людського розвитку. Середній показник безробіття в 1999 р. становив у країнах Європейського Союзу 10,3 %, а в країнах ОЕСР - 7,3 %» [1, 568-569].

Багатство у глобальному суспільстві безпосередньо пов'язане з новою, високотехнологічною, інформаційною в своїй основі економікою. Показово, що більше 80 % американських місіонерів досягли успіхів у бізнесі не завдяки наявності сприятливих стартових можливостей у вигляді родинного капіталу, а завдяки власній наполегливій інтелектуальній праці, пов'язаній із роботою і впровадженням «ноу-хау». Вищий клас постіндустріального суспільства - це вже не паразитуючі рантьє, а активні працівники, чий успіх безпосередньо залежить від рівня кваліфікації та досвіду. Однак не можна не погодитися з думкою В. Л. Іноземцева, який вважає, що «клас інтелектуалів відтворює себе в якості елітарного і, в деякому сенсі, все більш і більш замкненого класу» [5, 186]. Він порівнює цей процес з формуванням спадкового підприємницького класу кінця XIX століття. Справді, державна політика пріоритетної підтримки освіти й науки як локомотивів постіндустріального розвитку посилює відрив інтелектуального класу від некваліфікованої бідноти як за рівнем життя, так і за характером соціальних і політичних інтересів, а особливо - формує нові самостійні канали відтворення цього класу.

Звертає на себе увагу те, що з переходом на постіндустріальний шлях розвитку в розвинених країнах уповільнилася, стала критично сприйматись, а нерідко - набула зворотного характеру політика скорочення розривів за рівнем життя між вищими й нижчими полюсами суспільства, зокрема політика вирівнювання доходів. Класичними проявами цього повороту стали «рейганоміка» й зокрема «тетчеризм». Як результат, наприклад у СІЛА, лише за період з 1979 по 1983 рр.

кількість людей, що перебувають нижче встановленого рівня бідності, збільшилася з 11,7 до 15,2 %. Під впливом цих процесів сформувався значний нижчий клас, що складається з безробітних, непрацевдатних, зайнятих неповний робочий день людей, інших осіб, що не можуть знайти собі місце в умовах експансії високотехнологічного виробництва, які відчують свою відірваність від суспільства, не поділяють його прагнень і успіхів, їм усе складніше вирватись із замкненого кола, оскільки рівень їхніх доходів не дає можливості отримати якісну висококваліфіковану освіту ні для себе, ні для власних дітей, а це робить їх фактично спадковою соціальною верствою. Сьогодні ця категорія осіб складає приблизно третину населення розвинених країн світу.

Це підтверджує відому формулу: багатство породжує багатство, бідність породжує бідність. Однак небезпека нинішньої ситуації в тому, що вона вважається нормальною і справедливою, оскільки матеріальні досягнення представників вищого класу є результатом їхньої креативної діяльності, проти чого не має серйозних аргументів у рамках сучасної етики. За словами В. Л. Іноземцева, «сучасний класовий конфлікт не розгортається навколо власності на засоби виробництва, а формується як результат нерівного розподілу самих людських можливостей» [5, 199], і в цьому його принципова відмінність від соціальних протистоянь минулого. Він ґрунтується насамперед на принципових відмінностях світоглядів і цінностей двох соціальних шарів глобального суспільства, пов'язаних з орієнтацією на задоволення відповідно нематеріальних і матеріальних потреб. У цих умовах представники вищого класу просто не сприймають систему цінностей бідноти, вони говорять принципово різними мовами.

Виходячи з цього, можна очікувати подальше зниження рівня життя у бідних країнах та зростання поляризації між високоосвіченою елітою і бідняками з гетто і фавел у багатих суспільствах. У результаті у величезної маси світового населення накопичується глибоке невдоволення матеріальним становищем; мільйони людей зневірюються в можливості досягти справедливості у правовому полі або взагалі в цьому житті; їх охоплює страх перед майбутнім, який посилюється на тлі нездатності політичних інституцій усунути зростаючу напруженість. У ціло-

му, треба визнати, що зростання глобальної соціальної нерівності руйнує соціальну базу політичної стабільності на національному й світовому рівнях. Саме вона є джерелом поширення організованої злочинності, корупції, зрощування кримінальних структур із владою і бізнесом, поширення соціальних хвороб, таких як наркоманія, СНІД, алкоголізм, проституція тощо.

Пропозиції щодо шляхів подолання глобальної соціальної нерівності та пов'язаних з нею загроз безпеки розвитку глобального суспільства в основному зводяться сьогодні до обмеження або припинення економічного росту. Так, А. П. Федотов пропонує сценарій «керованого, науково-організованого, одухотвореного життєздатного розвитку людства» [6, 184], який ґрунтується на припиненні світового економічного росту й перетворенні його на гармонійний розвиток людства та на стабілізацію чисельності населення Землі зі збереженням розмаїття народів. Такий сценарій, незважаючи на те, що йде у руслі ідей екологічного соціалізму, відповідає насамперед інтересам передових країн, бо припинення росту означає увічнення існуючих диспропорцій розвитку, а припинення економічного зростання однобічно за рахунок високорозвинених країн є утопічним у своїй основі, бо це принципово суперечить існуючому глобальному співвідношенню сил і інтересів. Що ж стосується стабілізації демографічних показників, то це, з одного боку, спрямовано на зменшення демографічної загрози для постіндустріального центру з боку світової периферії, а з іншого - також увічнює існуючий дисбаланс між Північчю і Півднем, що за умов консервації світової економіки робить глобальне соціальне протистояння принципово нездоланим. Отже, цей сценарій виглядає відірваним від реалій сучасного глобального світу й не вирішує проблему подолання глобальної соціальної нерівності та пов'язаної з нею напруженості.

Вихід бачиться у трансформації існуючого світового політичного порядку, який породжує правові, соціокультурні й передусім управлінські обмеження розвитку світової периферії. Бо насамперед силові, політико-адміністративні чинники стають сьогодні на заваді реалізації незахідними суспільствами права на вільний вибір шляху розвитку, створюють штучні перешкоди вирівнюванню шаблів розвитку між центром і периферією.

1. Глобалізація і безпека розвитку.- К., 2001.- С. 567-569.
2. Кузнецов В. И. В какой мере надежен прогноз? // Глобальное сообщество: новая система координат (подходы к проблеме).- СПб., 2000.- С. 144.
3. Шишков Ю. В. Геоэкономика: неустойчивая «гексагональная федерация» разнородных макрорегионов или все более целостная глобальная система? // Глобальное сообщество: новая система координат (подходы к проблеме).- СПб., 2000.- С. 204.
4. Уткин А. И. Глобализация: процесс и осмысление.— М., 2002.- С. 146.
5. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы.- М., 2000- С. 186-199.
6. Федотов А. П. Глобалистика. Начала науки о современном мире.- М., 2002.- С. 184.

E. Sulima

SOURCES OF THE GLOBAL SOCIAL ASPERITY AND WAYS OF OVERCOMING POLARIZATION OF GLOBAL SOCIETY

This article provides an analysis and description of the sources of raising the social asperity, the main of which, as is accentuated, is the informationally technological revolution. The ways of overcoming polarization of the society are proposed, which come to the transformation of the existing world political regime that causes limitations in the development of the world periphery.